

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی

پایان نامه جهت اخذ کارشناسی ارشد
رشته: علوم تربیتی (تاریخ و فلسفه آموزش و
پرورش)

عنوان: مبانی و اصول تربیتی قصص
قرآن کریم

استاد راهنما: دکتر عزت خادمی اشکذری

استاد مشاور: دکتر مهناز امیرخانی

دانشجو: جهله غفاریان

اسفند ۱۳۸۹

تقدیریم به :

پیامبر عظیم‌الشان اسلام (صلی الله علیه وآله وسلم)

صاحب بزرگترین معجزه آسمانی

قرآن بهترین الگوی زندگی بشر

تقدیریم به :

همسرم

که صبوری اش شرمنده ام می سازد و

ایثارش روح ام را سرشار می کند

و افتخارم به علم دستفایم را می گیرد

و وجودش هدیه ای است آسمانی

تقدیر پیم به :

روح ملکوتی پدر بزرگ و مادر بزرگم

که دنیای سوالات کودکیم را با قرآن پاسخ گفتند و به من یاد دادند که قرآن کتاب
زندگی است .

تقدیر پیم به :

پدر بزرگوارم کوه استوار زندگی ام

... که به غیر از درگاه دوست هرگز تعظیم اش را ندیده ام.

و به مادرم

که قلب مهربانش همیشه با عشق علی (ع) و فاطمه (س) می تپد .

و رسم عاشقی را خوب یادم داده است .

سپاس

سپاس خالصانه از خدایی که علم و تدبیرش بر هستی احاطه دارد و نهان و آشکار را به خوبی می داند .

خدایی که با همه بزرگی اش ، به کوچکی من هم با بزرگی نگاه می کند و مراهم مشمول عطاهايش نموده است .

خدایی که نعمت شاگردی استادانم را به من عطا نمود و به نور علم رهنمونم ساخت و بر کرسی کلاس نشاندم تا شکوه دانایی را در چهره اساتیدم ببینم و درس بگیرم .
خدایا از تو می خواهم که من و ایشان را از این نعمت گرانمایه دور نفرمایی .

و سپاس بیکران

از آنان که در مقام استادی ، بی دریغ و دلسوزانه ، عصاره سالها رنج و تلاش خود را به من چشانند و تشنه ام نمودند تا جویان حق و کسب علم باشم .

آنان که به حق جا دارد دستانشان را ببوسم و خاک پایشان را سرمه چشم کنم .

اساتید بزرگوار و فرهیخته ام

سرکار خانم دکتر عزت خادمی

سرکار خانم دکتر مهناز امیرخانی

سرکار خانم دکتر پروین صمدی

و جناب آقای دکتر جابری

که از زحمات فراوانی که برای راهنمایی ام در این تحقیق متحمل شدند سپاسگزارم .

چکیده

هدف از این تحقیق تبیین مبانی و اصول تربیتی قصص قرآن کریم براساس اصول و مبانی تربیتی در اسلام بیان شده است. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی و تحلیلی است. و جامعه پژوهش مجموعه قصص قرآن در نظر گرفته شده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که؛ داستان‌های قرآن بر یک مبنای واحد که همان انسان‌شناسی است استوار می‌باشد. بیشترین تأکید در داستان‌های قرآن بر چهار اصل (توحید، محبت، تفکر و آزادی و مرگ‌اندیشی) می‌باشد. در ارتباط با علل تکرار داستان‌ها و تمثیلات قرآن می‌توان به موارد متعددی اشاره کرد. از آن جمله تکمیل تصویرها (پیام‌ها)؛ نشانه وحی کتاب الهی؛ اصالت دادن به محتوا؛ عبرت‌آموزی؛ آرامش دل پیامبر اکرم (ص) و مؤمنان؛ اهمیت روش حفظ و تکرار و تفاوت فردی. و در ارتباط با علل استفاده خداوند از قصص در قرآن چنین می‌توان استدلال کرد:

- ۱- علل استفاده از داستان‌ها در قرآن: بهره‌گیری تربیتی؛ تاریخ‌نگاری؛ دلداری به پیامبر و مؤمنان؛ آشنایی با سنن‌های حاکم بر تاریخ؛ بلاغ؛ بیان اعجاز غیبی قرآن؛ بیان نتایج اعتقادی و اخلاقی؛ ابلاغ پیام و حجت؛ انذار (هشدار) و عبرت‌گیری.
- ۲- علل استفاده از تمثیلات در قرآن: نیل به معرفت؛ درک همگانی؛ اهداف تربیتی؛ تذکر و یادآوری؛ تفکر و اندیشیدن؛ درک برای عالم‌ان؛ حسی نمودن مسائل عقلی؛ ایجاز؛ کاستن از تلخی پند؛ ایجاد تنوع و خاموش کردن افراد لجوج.

واژگان کلیدی:

مبانی تربیت، اصول تربیت، مفهوم تربیت، قصص

قرآن کریم، مبانی تربیتی قرآن

چکیده	الف	
فصل اول: کلیات		۱
مقدمه		۲
بیان مسئله		۲
ضرورت پژوهش		۳
پرسش‌های پژوهش		۴
اهداف پژوهش		۴
روش تحقیق		۴
واژگان کلیدی		۶
فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه تحقیق		۱۰
الف) مبانی نظری		۱۱
مقدمه		۱۱
۱- قصه (داستان)		۱۱
۱-۱- قصه چیست؟		۱۱
۱-۲- نقش و اهمیت داستان در زندگی انسان‌ها (کودکان)		۱۲
۱-۳- انواع قصه و وجه تمایز آنها		۱۵
۱-۴- فلسفه و تاریخچه قصه در کتب آسمانی		۱۸
۱-۵- اهداف و روش قصه‌پردازی در قرآن کریم		۱۹
۱-۵-۱- اهداف قصه‌پردازی در قرآن		۱۹
۱-۵-۲- روش قصه‌پردازی در قرآن		۲۶
۱-۶- جایگاه و اهمیت قصص از دیدگاه آیات قرآن کریم و روایات		۲۸
الف) از دیدگاه قرآن کریم		۲۸

ب) از دیدگاه روایات	۲۹
۷-۱- حکمت تکرار برخی از قصص قرآنی	۳۰
۲- تمثیل	۳۲
۲-۱- تمثیل چیست؟	۳۲
۲-۲- فلسفه و هدف تمثیل در قرآن کریم	۳۵
۲-۳- فواید تمثیل (آثار تربیتی تمثیلات قرآن)	۳۷
۲-۴- فلسفه تنوع و تکرار مثال‌های قرآنی	۳۹
۳- مبانی و اصول تعلیم و تربیت	۴۱
۳-۱- مبانی تعلیم و تربیت	۴۱
۳-۱-۱- انسان‌شناسی	۴۲
۳-۲- اصول تعلیم و تربیت	۴۳
۱- اصل خدامحوری (تعبدمداری)	۴۵
۲- اصل اعتدال	۴۶
۳- اصل تدرج و تمکن (متربلمحوری)	۴۶
۴- اصل تسهیل و تیسیر	۴۸
۵- اصل زهد	۴۸
۶- اصل تفکر، تدبر و تعقل به همراه عمل‌گرایی	۴۸
۷- اصل تأثیر متقابل	۵۰
۸- اصل کرامت	۵۱
۹- اصل عزت	۵۱
۱۰- اصل تذکر (آگاه ساختن)	۵۲
۱۱- اصل گفتگو (مشورت)	۵۲
۱۲- اصل تفرد (تفاوت فردی)	۵۲
۱۳- اصل وحدت	۵۳
۱۴- اصل صبر و بردباری	۵۴

اصل تغییر و تکامل	۱۵ -
۵۴	
اصل فعالیت، اختیار و آزادی (سعی محوری)	۱۶ -
۵۴	
اصل پاسخگویی	۱۷ -
۵۶	
اصل عدالت	۱۸ -
اصل نظارت {مراقبت و نظارت عمومی (امر به معروف و نهی از منکر)} و ارزشیابی	۱۹ -
۵۷	
اصل فرد محوری	۲۰ -
۵۸	
اصل اخلاق‌مداری	۲۱ -
۵۸	
اصل محبت‌محوری	۲۲ -
۵۹	
اصل خوف و رجاء	۲۳ -
۶۰	
اصل مرگ‌اندیشی (فناپذیری دنیوی) (آخرت‌اندیشی)	۲۴ -
۶۰	
(ب) پیشینه تحقیق	۶۱
۱- پیشینه داخلی	۶۱
۲- پیشینه خارجی	۶۷
جمع بندی	۶۸
فصل سوم: بررسی قصص و داستان‌های قرآن کریم	۶۹
مقدمه	۷۰
۱- جدوال داستان‌های قرآنی	۷۱
۲- بررسی داستان‌های قرآن به ترتیب سوره‌های قرآن کریم	۷۸
۱-۲- داستان‌های سوره بقره:	۷۸
۱-۱-۲- داستان آدم	۷۸
۲-۱-۲- داستان گاو	۷۹
۳-۱-۲- داستان طالوت	۸۰
۴-۱-۲- داستان نمرود	۸۱
۵-۱-۲- داستان دهکده خالی	۸۱
۶-۱-۲- داستان ابراهیم (ع) و پرندگان	۸۲

۲-۲ - داستان‌های سوره آل عمران:	۸۲
۱-۲-۲ - داستان زن عمران	۸۲
۲-۲-۲ - داستان مریم	۸۳
۳-۲-۲ - داستان زکریا (ع) و یحیی	۸۳
۴-۲-۲ - داستان عیسی (ع)	۸۴
۵-۲-۲ - داستان مباحله	۸۵
۳-۲ - داستان‌های سوره مائده:	۸۶
۱-۳-۲ - داستان موسی (ع)	۸۶
۲-۳-۲ - داستان هابیل و قابیل	۸۶
۳-۳-۲ - داستان عیسی (ع) و حواریون	۸۷
۴-۲ - داستان‌های سوره اعراف:	۸۸
۱-۴-۲ - داستان اعراف	۸۸
۲-۴-۲ - داستان موسی (ع)	۸۹
۵-۲ - داستان‌های سوره هود:	۹۱
۱-۵-۲ - داستان نوح (ع)	۹۱
۲-۵-۲ - داستان هود (ع)	۹۳
۶-۲ - داستان سوره یوسف (ع):	۹۳
۱-۶-۲ - داستان یوسف (ع)	۹۳
۷-۲ - داستان‌های سوره کهف:	۹۹
۱-۷-۲ - داستان کهف	۹۹
۲-۷-۲ - حکایت صاحب دو باغ	۱۰۰
۳-۷-۲ - داستان ذوالقرنین	۱۰۰
۴-۷-۲ - موسی (ع) و دانشمند (خضر)	۱۰۱
۵-۷-۲ - داستان مریم	۱۰۲
۸-۲ - داستان سوره طه:	۱۰۳
۱-۸-۲ - داستان موسی (ع)	۱۰۳

۲-۹- داستان‌های سوره انبیاء :	۱۰۴	
۲-۹-۱- داستان ابراهیم(ع)	۱۰۴	
۲-۱۰- داستان‌های سوره نمل		۱۰۵
۲-۱۰-۱- داستان سلیمان(ع)	۱۰۵	
۲-۱۰-۱- داستان صالح(ع)		۱۰۷
۲-۱۱- داستان‌های سوره قصص:		۱۰۷
۲-۱۱-۱- داستان موسی(ع)	۱۰۷	
۲-۱۱-۲- داستان قارون(ع)		۱۰۸
۲-۱۲- داستان‌های سوره سباء :		۱۰۹
۲-۱۲-۱- داستان سباء		۱۰۹
۲-۱۲-۲- داستان داود(ع)	۱۱۰	
۲-۱۲-۳- داستان سلیمان(ع)	۱۱۰	
۲-۱۳- داستان سوره یس:		۱۱۱
۲-۱۳-۱- داستان اصحاب قریه		۱۱۱
۲-۱۴- داستان سوره صافات:		۱۱۳
۲-۱۴-۱- داستان یونس(ع)	۱۱۳	
۲-۱۵- داستان‌های سوره ص:		۱۱۴
۲-۱۵-۱- داستان داود(ع)	۱۱۴	
۲-۱۵-۲- داستان سلیمان(ع)	۱۱۵	
۲-۱۵-۳- داستان ایوب(ع)	۱۱۶	
۲-۱۶- داستان سوره غافر:		۱۱۷
۲-۱۶-۱- داستان مؤمن آل‌فرعون		۱۱۷
۲-۱۷- داستان سوره الرحمن:		۱۱۹

۲-۱۷-۱- داستان بهشت‌های (باغ‌های) چهارگانه	۱۱۹	
۲-۱۸-۱- داستان‌های سوره واقعه:		۱۲۰
۲-۱۸-۱- داستان سابقون (پیشی‌گرفتگان)	۱۲۰	
۲-۱۸-۲- داستان اصحاب یمن و شمال	۱۲۱	
۲-۱۹-۱- داستان سوره قلم:		۱۲۲
۲-۱۹-۱- داستان صاحبان باغ یا مزرعه	۱۲۲	
۲-۲۰-۱- داستان سوره نوح:		۱۲۳
۲-۲۰-۱- داستان نوح (ع)		۱۲۳
۲-۲۱-۱- داستان سوره جن:		۱۲۴
۲-۲۱-۱- داستان اسلام آوردن جن	۱۲۴	
۲-۲۲-۱- داستان سوره انسان:		۱۲۶
۲-۲۲-۱- داستان نیکان		۱۲۶
۲-۲۳-۱- داستان سوره فیل:		۱۲۷
۲-۲۳-۱- داستان اصحاب فیل	۱۲۷	
فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده‌ها		۱۲۸
مقدمه		۱۲۹
۱- بررسی ارتباط اصول تعلیم و تربیت در ارتباط با پیام‌های داستان‌های قرآن‌کریم	۱۲۹	
۱- اصل خدامحوری (تعبدمداری)	۱۲۹	
۲- اصل اعتدال	۱۳۱	
۳- اصل تدرج و تمکن (متربلمحوری)	۱۳۲	
۴- اصل تسهیل و تیسیر	۱۳۳	
۵- اصل زهد	۱۳۴	
۶- اصل تفکر، تدبیر و تعقل به همراه عمل‌گرایی / اصل فعالیت، اختیار و آزادی	۱۳۵	

(سعی محوری، متربی محوری)

۱۳۷	۷- اصل تأثیر متقابل
۱۳۸	۸- اصل کرامت
۱۳۸	۹- اصل عزت
	۱۰- اصل تذکر (آگاه ساختن)
۱۳۹	
	۱۱- اصل گفتگو (مشورت)
۱۴۱	
	۱۲- اصل تفرد (تفاوت فردی)
۱۴۱	
۱۴۲	۱۳- اصل وحدت
	۱۴- اصل صبر و بردباری
۱۴۲	
	۱۵- اصل تغییر و تکامل
۱۴۳	
	۱۶- اصل پاسخگویی
۱۴۴	
	۱۷- پاسخگویی (فرد محوری)
۱۴۴	
۱۴۴	۱۸- اصل عدالت
۱۴۴	۱۹- اصل نظارت {مراقبت و نظارت عمومی (امر به معروف و نهی از منکر)} و ارزشیابی
۱۴۵	
	۲۰- اصل اخلاق‌مداری
۱۴۶	
	۲۱- اصل محبت‌محوری
۱۴۷	
	۲۲- اصل خوف و رجاء
۱۴۸	
	۲۳- اصل مرگ‌اندیشی (فناپذیری دنیوی) (آخرت‌اندیشی)
۱۴۹	

۲- اصول اکتشافی از پیام‌های داستان‌های قرآن کریم

۱۵۱

۱۵۱	۱- اصل اخلاص
۱۵۲	۲- اصل شایسته سالاری
	۳- اصل نبوت (راه‌نما)
۱۵۲	
۱۵۲	۴- اصل شفاعت
۱۵۳	۵- اصل آزمایش الهی
۱۵۳	۶- اصل امید
۱۵۳	۷- اصل نیازدگی
۱۵۴	۸- اصل توبه
	۹- اصل کیفر و پاداش متناسب با عمل
۱۵۴	

۱۰ - اصل جدال بین حق و باطل و در نهایت پیروزی حق	۱۵۵
۱۱ - اصل قدرت الهی	۱۵۵
فصل پنجم: بحث و نتیجه‌گیری	۱۵۶
مقدمه:	۱۵۷
سؤال ۱. قصص قرآن بر چه اصول و مبانی تربیتی استوارند؟	۱۵۷
چرا داستان‌ها و تمثیلات قرآنی در سوره‌های مختلف تکرار سؤال ۲. شده‌اند؟	۱۵۹
سؤال ۳. علت استفاده خداوند از قصص و تمثیل در بیان مطالب چیست؟	۱۶۱
کاسه‌ها و پیشنهادات پژوهش	۱۶۴
نتیجه‌گیری	۱۶۵
فهرست منابع و مراجع	۱۶۷
منابع فارسی	۱۶۸
منابع عربی	۱۷۲
منابع لاتین	۱۷۲
چکیده انگلیسی	۱۷۳

فهرست جداول

- جدول شماره ۱. ویلیام بسکام برای دسته‌بندی داستان‌ها و قصه‌ها
۱۵
- جدول شماره ۲. قصص قرآنی براساس سوره‌ها
۷۱
- جدول شماره ۳. قصص قرآنی براساس داستان پیامبران و قومشان
۷۲
- جدول شماره ۴. قصص قرآنی براساس داستان‌های غیر از پیامبران
۷۴

- جدول شماره ۵ . قصص قرآني درباره اشخاص
۷۵

- جدول شماره ۶ . قصص قرآني درباره ملائكه
۷۶

- جدول شماره ۷ . قصص قرآني درباره شياطين
۷۷

- جدول شماره ۸ . قصص قرآني درباره جانوران
۷۷

- جدول شماره ۹ . اصول دسته اول
۱۵۸

- جدول شماره ۱۰ . اصول دسته دوم
۱۵۸

- جدول شماره ۱۱ . اصول دسته سوم
۱۵۸

- جدول شماره ۱۲ . اصول اکتشافي از پيامها
۱۵۸

فصل اول

کلیات

مقدمه

در این فصل تلاش بر این بوده است تا مسأله تحقیق و ضرورت و اهمیت آن و همچنین پرسش‌های پژوهش، اهداف تحقیق و روش تحقیق مورد استفاده را مشخص نموده و در آخر تعریف مختصری از واژگان کلیدی ارائه شود.

بیان مسئله

قرآن کریم در طول تاریخ گوهر بار اسلام همواره منبع مهم تحقیق و پژوهش برای اندیشمندان اسلامی بوده است و از این رهگذر علوم و رشته‌های متعددی پایه‌گذاری شده و در گذر زمان به رشد و بالندگی رسیده‌اند. همچنین این کتاب، مهم‌ترین معیار برای سنجش و قضاوت در مورد علوم بوده است که از طریق ترجمه یا غیر آن به جامعه اسلامی راه یافته‌اند. قرآن نور و کتاب مبین است، قرآن بیانگر همه حقایق مربوط به سعادت انسان‌هاست. «قد جائکم من الله نور و کتاب مبین» از سوی خداوند نور و کتاب آشکاری به سراغ شما آمد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۰)

قرن بیست و یکم، قرن دانایی، عصر اطلاعات و دانش است و جامعه اطلاعاتی در حال شکل‌گیری است. قطعاً آموزش و پرورش از این مقوله مستثنی نمی‌باشد (عبادی، ۱۳۸۴). در روند تحولات عظیم بشری و عصر پر تکاپوی فناوری و انفجار اطلاعات، کاهش منابع طبیعی و سرعت ارتباطات که هر لحظه یک اختراع یا اکتشاف دگرگونی‌زنی در نحوه زندگی، روابط و نگرش‌ها از خود برجای می‌گذارد، نیاز به شعله‌های بینش درونی و خلاقیت بیشتر احساس می‌شود (کاکیا، ۱۳۸۳) دست یافتن به چنین بینشی چگونه امکان‌پذیر است؟ با توجه به نقش آموزش و پرورش در جامعه، این سؤال مطرح می‌گردد که آموزش و پرورش در

جامعه اسلامي ما چگونه مي‌تواند انسان را تعالي بخشد و او را به کمال مطلوب نزديک نمايد؟
اگر بخواهيم در نظام آموزشي افرادي خلاق و آزادمنش بار آوريم، بايد نگاهی دوباره به آموزش و پرورش و پايه‌هايي که بر آن استوار است داشته باشيم. نگاهی برگرفته از اقيانوس بلکران قرآن و غوص در ژرفاي کلام الهي براي کاوش گوهله‌هاي تازه، که هرگز نقطه پاياني بر آن متصور نيست و تا ابدیت همچون ذات پاکش نامتناهي است. با اين باور که قرآن دريائي است که هنوز اعماق آن کشف نشده است در اين پژوهش به بررسي و تبیین قصص قرآن به عنوان منابع اصلي براي يافتن پيام‌هاي قرآن و بيان اصول و مباني تربيتي آن پرداخته خواهد شد.

اهمیت و ضرورت پژوهش:

از آنجايي که پرداختن به مباحث قرآني در کشور ما بسيار مطرح مي‌باشد و براي به کار بردن هرچه بيشتر قرآن در آموزش تلاش مي‌شود، و هميشه مورد توجه محققان بوده و هست، تا از ژرفاي آن تربيت اسلامي که از اساسياترين بخش‌هاي معارف اسلامي است به بهترين صورت مطرح شود. چنين مقصد و مقصودي، البته چيزي نيست که بتوان با چندين مقاله و چند کتاب به آن نائل شد، بلکه آنچه بدان نياز داريم، کوششي پيوسته و پردامنه است. براي اين کار، محققان بايد آشنايي و تسلطي قابل توجه هم بر منابع و مآخذ اسلامي و هم بر اندیشه‌هاي تربيتي آن را استخراج کنند (باقري، ۱۳۸۷). اگر بخواهيم اصول و مباني تربيتي مطابق با جهان‌بيني قرآن داشته باشيم نياز به نظام تربيتي مبتني بر قرآن داريم که با بهره‌گيري از تفسير موضوعي و تربيتي قرآن حاصل خواهد شد و در اين صورت است که به راهکارهاي اساسي در تربيت انسان دست خواهيم يافت. چرا که قرآن کتاب تربيت و انسان‌سازي

است. اما متأسفانه هدف اصلي قرآن که هدايت و تربيت انسان است مورد غفلت قرار گرفته و کمتر از اين زاويه به آن نگرسته شده است. براي جبران اين غفلت توجه به قصص قرآن کریم با نگرش تربيتي ضرورت دارد و بايد دیدگاههاي تربيتي قرآن به صورت ملموس و قابل ارائه به مراکز علمي بررسي و به نسل جوان عرضه شود (احساني، ۱۳۸۷).

به نظر اسلام، در طبيعت انسان هر استعدادي که يافت ميشود براي زندگي آفريده شده است. نظام تعليم و تربيت بايد از ابتدا تا انتهاي دوره تربيت، اين استعدادها را مورد توجه قرار دهد و آنها را تقويت کند، رشد دهد و مواظبت کند تا به کمال خود رسیده و ثمر دهد. در طبيعت انسان استعدادهاي معنوي، اخلاقي، عقلاني، عاطفي، حسي و مادي براي حيات معنوي، اخلاقي، عقلاني، عاطفي حسي و مادي وي يافت ميشود، اما اين استعدادها رشد نميکنند به کمال نمي‌رسد و در زندگي بي‌ثمر است، مگر اين که مورد توجه قرار گرفته و با غذاي خاص خود تغذيه شود (عباس‌نژاد، ۱۳۸۴).

هدف پژوهش:

تبیین مباني و اصول تربيتي قصص قرآن کریم

پرسشهاي پژوهش:

- ۱ قصص قرآن بر چه اصول و مباني تربيتي استوارند؟
- ۲ چرا داستانها و تمثيلات قرآني در سورههاي مختلف تکرار شده اند؟
- ۳ علت استفاده خداوند از قصص و تمثيل در بيان مطالب چیست؟